

# Het Gemerts Schepenprotocol

## Simon van Wetten

Het onderscheid wordt gemaakt door het geheugen. Het vermogen zich te herinneren is de reden waarom de mens mens werd en het zo ver heeft geschopt. Met meer geheugen meer mens en daarom ontwikkelde men vijfduizend jaar geleden aan de oevers van de Eufraat en de Tigris het eerste schrift. Het duurde nog even voordat men ook aan de boorden van De Rips de voordelen van deze formidabele uitbreiding van het aantal geheugenplaatsen ging inzien. Ruim vijfhonderd jaar geleden evenwel vertrouwde men in Gemert met steeds meer regelmaat transacties en afspraken toe aan het geduldige papier. In tegenstelling tot de enkele verdwaalde oorkonde die uit de vroege en hoge middeleeuwen bewaard is gebleven, spelen in die laatmiddeleeuwse notities gewone mensen de belangrijke rollen. Dingrollen, criminele rollen, schepenprotocollen. De schepenen waren dorpsbestuurders, notarissen en rechters tegelijk. En in al die hoedanigheden ontvingen zij in de achterkamer van de herberg of een kamer op het kasteel de Gemertenaren en ook mensen van elders en lieten de secretaris de koopakte, het testament of de beslechting van een ruzie noteren. Minimaal twee van de zeven schepenen waren aanwezig en krasten als ze dat konden hun handtekening onder de akte. De dorpelingen aan de andere kant van de tafel keken met ontzag toe hoe de opengeslagen bladzijde van het dikke boek werd gevuld met mededelingen die ze weliswaar niet konden lezen, maar waarvan ze wisten dat die belangrijk waren en hèn aangingen. Zouden zij zich gerealiseerd hebben dat al die in elkaar overvloeiende lijntjes hun bestaan en hun belangen eeuwenlang zouden vasthouden? Dat die secretaris met zijn inktpotje en ganzeveer aan hùn onsterfelijkheid zat te werken? Immers, het Gemerts schepenprotocol groeide uit tot een lange boekenplank vol geheugen; de herinnering aan de

mensen van toen kan men wakkerschudden door die duizenden akten te lezen.

Dat is wat ik elke dag een uurtje doe; lezen in het Gemerts schepenprotocol. Ik ben begonnen met het deel dat de periode 1662-1670 omvat en gaandeweg zal ik terugkeren tot de allervroegste minuutakte die bewaard is gebleven en die zo rond het jaar 1470 is opgetekend. Ik hoop dat me in de acht jaar die ik schat nodig te hebben, hetzelfde overkomt als bij de bewerking van de Helmondse protocollen: heel veel inzicht krijgen in hoe de samenleving destijds in elkaar zat. Je leert zo'n stadje, of dorp, zeer grondig kennen. Je weet en doorgrondt na verloop van tijd:

- met wie de mensen ruzie hadden en waarover.
- of ze bemiddeld waren of juist hevig in de schulden zaten.
- de indeling van hun huis, de meubels, het kannetje op de schouw.
- de burenen, de verhouding met die burenen. Deelden ze bijvoorbeeld de *invaart* of zelfs het secreet?
- de inhoud van hun testamenten en dus wie ze aardig vonden.
- hun rotstreken, hun misdaden, hun verzoeningen.
- hoe hun kinderen en soms ook onechte kinderen heetten.
- hun beroep, hun aanzien in de gemeenschap.
- hun zorgen en verdriet, brand, een pestepidemie, een dreigende plundering door een bende losgeslagen soldaten.
- hun vroomheid en devotie.

In een bij deze op te starten rubriek zal ik niet alleen stilstaan bij de meest opmerkelijke zaken die ik in het Gemerts schepenprotocol tegenkom, maar ook bij de in die tijd doodnormale uitdrukkingen, gebruiken en rituelen die wij allang niet meer kennen. Het allerleukst blijft echter de confrontatie met zaken die wij als modern en van anno nu beschouwen en die verrassenderwijs ook in het Gemert van eeuwen her niemands wenkbrauwen deden fronsen.

Bijvoorbeeld een onteigening ten behoeve van wegeaanleg. Dat lijkt toch typisch iets van onze eigen jachtige tijd. We asfalteren West-om en Zuid-om en wie weet ook nog Anders-om, maar Mathijs Driessen raakte al in het najaar van 1662 een stuk grond kwijt omdat er een *bequame* weg moest worden aangelegd van de Heuvelsche straat naar het gemeijn Gemertsche

Broeck. Het corpus van Gemert (de schepenen en borgemeesters, de kerken en Heiligegeestmeesters) compenseerde Mathijs voor het geleden verlies door iedere *roije* land die hij daar, in de Speedoncq, kwijtraakte, met twee roijen in het gemeijn Broek te vergoeden. Voor Mathijs' groesland gold evenwel de verhouding 1:1.

U weet dat in zulke onteigeningszaken het "algemeen belang" het argument is waar geen particulier tegenop kan. In de 17e eeuw heette dat in Gemert het "oirdaer gerieff van de gemeijnte ende de ingesetenen." Vanwege dat gerief wilde commandeur Ambrosius baron de Virmundt een nieuwe dijk op de Groeskuilen op laten werpen om daarover naar de Peel te kunnen 'varen.' Om de dijk te kunnen aanleggen was het noodzakelijk dat Jan Hendricx zijn groesveld aldaar, ruim drie lopensaten groot, aan Zijne Genade en de gemeijnt teruggaf. Jan werd goed gecompenseerd: hij kreeg elders aan de Groeskuilen 4 lopensate groes terug.

Er werd niet alleen grond ingepikt, er werden ook nieuwe erven uitgegeven. In januari 1664 werden met instemming van de commandeur en de landcommandeur *seeckere parchelen* land van de gemeijnte aan diverse Gemertenaren (en ook nog een inwoner van Boekel) verkocht. De last die aan de kopers werd opgelegd was per lopensate een halve stuiver, op St. Lambrechtsdag te betalen. Wel was de gekochte grond tiende- en bedevrij voor de eerste drie jaar, gerekend vanaf de dag dat de koper begon met de ontginning. Veertig percelen, zo tussen de drie en zes lopensaten (dat is ½ à 1 hectare - red.) groot, werden verkocht. In een mooie, aaneengesloten strook van Esdonk, via de Peelse loop, de Wolfsbos, de Smacht en de Bleek tot bij de hoeve op den Hooge Aarle konden de woeste gronden na noeste arbeid bij het landbouwersarsenaal worden gevoegd.

Bij die gronden hoorde dus ook een aantal percelen op Esdonk. Het gehucht dat iedere Gemertenaar associeert met het kapelletje. En als je daar buiten, aan de kant van het Christusbeeld, op het bankje onder de bomen zit en je vraagt je af: hoe zag het er hier vroeger uit, dan kan een simpele mededeling in het Gemerts schepenenprotocol duidelijk maken dat er én een hoop veranderd is én tegelijk ook een heleboel hetzelfde is gebleven:

Margareta, de weduwe van Jan Heijnen, geassisteerd met haar momboir Herman Ghielens, heeft uit kracht van testament, voor schepenen van



De Rijksdienst voor de Monumentenzorg maakte in oktober 1945 deze foto. In 1695 werd op Esdonk het lemen huiske van Maria Magdalena vervangen door deze stenen kapel. De aanbouw met het Christusbeeld dateert van 1942. (Fotocollectie Gemeentearchief Gemert)

Gemert op 24 augustus 1651 samen met haar man zaliger gemaakt, verkocht aan Anneke, de weduwe van Goossen Luenis, een stuk teulland te Gemert op Esdoncq, een lopensate groot. Anneke zal de houtwas mogen gebruiken om het Maria Magdalenahuiske.

Op kamers wonen. Modern? In Gemert woonden er in 1665 tegenover het kasteel diverse mensen op kamers. Een kamer met alleen een hof, of - zo men dat wenste - met nog een kelder en opkamer daarbij. Het 5e deel van de schuur gebruiken, behoorde ook nog tot de mogelijkheden.

Op de pof kopen. Is dat eigenlijk nog wel modern? Het hoort meer bij de verhalen over de crisisjaren. Echter, crisisjaren zijn van alle tijden; soms algemeen, soms in de persoonlijke sfeer:

Nicolaes Aertsen en Jan Jan Heijnen, voogden van de onmondige kinderen van wijlen Thijs Jan Thijs, verwekt bij Aelke Claessen, bekennen schuldig te zijn aan Aerdts Janssen de Bruijn de somma van 94 gulden, vanwege gehaalde en geleverde waren zoals bier, boter en brood, die wijlen Thijs en Aelke bij Aerdts hebben gehaald. 19 maart 1668

"Waar twee ruilen zal er één huilen." Een spreekwoord dat ook van alle tijden blijkt te zijn. De navolgende transactie uit 1663 lijkt immers niet zo eerlijk:

Loij Handricx, wonende te Uden, heeft in erfmingeling overgegeven (geruild) aan Hendrick Anthonis een stuk teul- en groesland, anderhalf lopensate groot, te Gemert op Milschot, neven erve der Commanderie en erve Goordt Peeters. Hendrick zal daarvoor aan Loij een ketel teruggeven.

Eveneens van alle tijden is de wrevel die uit de nabestaanden opborrelt als ze de inhoud van een testament vernemen. De hoge verwachtingen worden niet waargemaakt en de notaris, die over zijn brillette het tafereel van de wrede teleurstelling gadeslaat, verkneukelt zich stiekem en vindt dat hij een prachtig beroep heeft. Welnu, zoals reeds betoogd hadden vroeger de schepenen ook vaak die notarisfunctie en zij lieten in 1664 het volgende optekenen:

Jan van den Berghe, Jan Adriaens als man van Judith van den Berghe, Nijlonten van den Berghe en Jan Dircx Coolen als voogden van Maria (20 jaar), Gerart (17 jaar) en Franck (14 jaar), kinderen van wijlen Peter van den Berghe en diens vrouw Isabel dochter van Francq van den Heuvel, vertonende het testament van hun ouders, voor notaris Oudenhoven in 1662 gemaakt, wijzende op de clause waarin hun ouders bepalen dat wanneer er nog een kind van hen mocht zijn dat niet zelf voor de kost kan zorgen, dat dan de erfgoederen ongedeeld zullen blijven, totdat het kind wel gekomen wordt bevonden.

Met name Franck en Gerart hielden de erfdeling dus op en dat leidde tot grote *ongelegenheit* bij alle kinderen. Daarom zou men onder de uiterste wil van de ouders willen verstaan: de alimentatie van die kinderen. In die zin werd vervolgens het één en ander geregeld.

Tenlotte een gebruik of ritueel dat wij niet meer kennen. Het gaat over cijns. Natuurlijk, ook cijnsen en belastingen zijn er al zover de gedachtenis der mensen terugreikt. Maar de manier waarop de cijnsen op 't huys van Gemert werden betaald, dat is echt iets van oude, feodale tijden.

Anthonis Jan Vreijnssen, Paulus Jan Vreijnssen en Peeter Thonis als momboiren van de kinderen van voornoemde Anthonis, hebben verkocht aan Handrick Diercx van Gemert een huis, hof en landerijen te Gemert aan de Heijde, 3 lopensaten groot, neven erve Jenneke, weduwe van Peeter Diercx, erve Geraerdt Willems en erve Jan Aerds Verhofstadt. Last: de helft van het derde deel van 3 ellen lijnwatte laecken en van een half vat rogge, van drie pond boter, van een capuijn, van 25 eieren en van een oort cijns, allemaal aan de Commanderij van Gemert.

17 februari 1663

Gemert was een heerlijkheid: eigendom van een edele heer, die zijn eigendomsrecht vertaalde in het heffen van cijnsen oftewel grondbelasting. Nu was de ene heerlijkheid de andere niet en Gemert had, sinds de Duitse Orde de eigendomsrechten had verworven, wel een heel aparte status. Maar de keuterboertjes in Gemert merkten daar niet veel van. Zij leverden net als overal elders, dag in, dag uit een kleine veldslag in de strijd om het bestaan

en ze mochten voor al dat gezwoeg hun hoenderen, kapoenen ('gesneden' haantjes), turf, laken, rogge, haver, boter en eieren en eventueel ook nog een peperkoek, en natuurlijk de stuivers, oortjes en negenmennekens naar het kasteel brengen.

Dat klinkt dramatischer dan het was. Immers, de cijnzen waren voor 'eeuwig' vastgesteld, inflatiecorrectie bestond nog niet en allengs vielen deze belastingen makkelijker op te brengen. Slechts de rekenvaardigheid diende een opwaartse curve te vertonen. Door erfdelingen en opsplitsingen van percelen ontstonden cijnzen zoals boven beschreven: de helft van het derde deel. Bij drie pond boter is die berekening nog te doen, maar van zo'n kapoen, toch al enigszins verminkt, bleef zo wel heel weinig over!

#### VERANTWOORDING

Alle gebruikte voorbeelden zijn ontleend aan het zich in het Rijksarchief te Den Bosch bevindende Rechtelijk Archief Gemert, inv.nr. R119.